

Meningen over werklozen en arbeidsongeschikten

M. P. M. de Goede* en G. H. Maassen*

Abstract

A majority of the dutch population is of the opinion that the social security system is rather much abused and takes that abuse seriously. A major proportion takes a negative view of non-employed though disabled (through physical or mental handicaps) non-employed are viewed less negative than others.

Education is a central background variable; higher educated take abuse of social insurance less seriously and have a less negative attitude to non-employed than do lower educated.

The correlation between preference for a political party and views of abuse and of non-employed is very low, neither had a close relation with non-employed the expected (by the authors) positive effect on the attitude with respect to non-employed in general.

In dit artikel wordt verslag gedaan van een verdere analyse van de resultaten van een onderzoek, dat in opdracht van het Sociaal en Cultureel Planbureau in november 1975 door de NV v/h Nederlandse Stichting voor Statistiek is uitgevoerd. Hierover is al summier gerapporteerd door het Sociaal en Cultureel Planbureau in het Sociaal en Cultureel Rapport 1976 (hoofdstuk 'Sociale zekerheid') en uitgebreider in de publikatie 'De publieke opinie over niet-werken' (De Goede en Maassen, 1979). In dit artikel worden enkele saillante aspecten van laatstgenoemde publikatie naar voren gehaald en verder uitgewerkt; tevens is in de meeste gevallen een andere statistische analyse uitgevoerd.

Inleiding

De laatste jaren is het aantal werklozen en arbeidsongeschikten in belang-

* Beiden zijn verbonden aan de vakgroep Methodenleer en Statistiek van het Instituut voor Pedagogische en Andragogische Wetenschappen van de Rijksuniversiteit te Utrecht.

rijke mate toegenomen. In *tabel 1* is deze stijging over de periode 1968-1979 zichtbaar gemaakt.

Aangezien onze samenleving als een arbeidsbestel is ingericht moet men hierbij spreken van een urgent sociaal probleem. Het werk bepaalt iemands sociale positie; het werk en de voldoening daarbij zijn in het algemeen gesproken belangrijke componenten van het psycho-sociale welzijn van het individu.

In een recent verleden is wel gesteld, dat de problematiek van het niet meer kunnen deelnemen aan het arbeidsproces zich wellicht door een verandering van normen zal oplossen. Een arbeidsloze samenleving zou in het verschiet liggen. Werken zou veeleer een privilege dan een plicht worden, en niet-werken veeleer regel dan uitzondering (zie bijvoorbeeld Fourastié, 1969).

Tabel 1. Aantallen werklozen en arbeidsongeschikten in de periode 1968 - 1979

<i>jaar</i>	<i>werklozen x 1000</i>	<i>arbeidsong. x 1000</i>	<i>jaar</i>	<i>werklozen x 1000</i>	<i>arbeidsong. x 1000</i>
1968	68	162	1974	135	313
1969	49	194	1975	195	349
1970	45	215	1976	211	377 (470) ¹
1971	62	237	1977	207	418 (519)
1972	108	260	1978	206	469 (565)
1973	110	285	1979	210 ²	(600) ³

1. Vanaf 1976 incl. verzekerden krachtens de Algemene Arbeidsongeschiktheidswet (AAW).

2. Voorlopig (gemiddelde van de maandcijfers jan. t/m dec. 1979).

3. M.i.v. mei 1979.

Bronnen: Maandverslagen Arbeidsmarkt Min. v. Sociale Zaken (voor werklozen) en jaarverslagen Gemeenschappelijke Medische Dienst (voor arbeidsongeschikten).

Het tempo en de richting van de feitelijke ontwikkelingen in dezen schijnen toch niet overeen te komen met de voorspellingen (Beckers, 1977), ook al lijken vergaande veranderingen, zoals arbeidstijdverkorting, vervroegde pensionering e.d., en daarmee toename van vrije tijd, onafwendbaar.

De vraag is en blijft relevant hoe niet-werkenden zich kunnen handhaven en hoe men in Nederland denkt over niet-werken en niet-werkenden. Met de toenemende aantallen werklozen en arbeidsongeschikten is het (vermeende?) grootscheepse misbruik van de sociale verzekeringen de laatste jaren een steeds terugkerend item in de publiciteit. Van een zeker ongenoe-

gen over het functioneren van de sociale verzekeringen kan wellicht gesproken worden. Ook in de literatuur wordt in het algemeen uitgegaan van een negatieve publieke opinie ten aanzien van niet-werkenden. Er is echter niet zo veel recent empirisch materiaal voor handen, waarop men zich zou kunnen baseren.

Probleemstelling van dit onderzoek

In dit artikel wordt de analyse besproken van empirisch materiaal, dat betrekking heeft op 1. opinies ten aanzien van *misbruik* van de sociale verzekeringen in Nederland, en 2. de *beeldvorming* ten aanzien van werklozen en arbeidsongeschikten in Nederland. Met betrekking tot het eerste aspect zullen we ingaan op de volgende punten:

- wat is de algemene indruk over de omvang van het misbruik van de sociale verzekeringen ten behoeve van niet-werkenden?
- welke samenhangen bestaan er tussen deze algemene indruk enerzijds, en persoons- en achtergrondkenmerken als 'het al of niet kennen van werklozen/arbeidsongeschikten in de naaste omgeving', de 'opleiding' en 'politieke voorkeur' anderzijds?
- hoe staat men tegenover misbruik van de sociale verzekeringen in vergelijking met andere sociaal onwenselijke gedragingen?
- in hoeverre hangt de mate waarin men het misbruik van de sociale verzekeringen veroordeelt af van opleiding of politieke voorkeur?

Met betrekking tot de beeldvorming ten aanzien van werklozen en arbeidsongeschikten zullen we ingaan op de volgende vragen:

- in hoeverre verschilt het beeld dat de gemiddelde Nederlander heeft van werklozen van het beeld ten aanzien van arbeidsongeschikten?
- in hoeverre hangt het beeld ten aanzien van werklozen/arbeidsongeschikten af van persoons- en achtergrondkenmerken als 'het al of niet kennen van werklozen/arbeidsongeschikten in de naaste omgeving', de 'opleiding' en 'politieke voorkeur'?

Hierboven zijn enkele achtergrondvariabelen genoemd welke we hebben geselecteerd uit een grotere verzameling die in onze eerdere publikatie is beschouwd. Ze zijn geselecteerd omdat we meenden verwachtingen te kunnen uitspreken omtrent de samenhangen tussen deze variabelen enerzijds en de opinies over misbruik van de sociale verzekeringen of het beeld ten aanzien van niet-werkenden anderzijds. We willen benadrukken, dat we liever spre-

ken van verwachtingen dan van hypothesen. Er is op het terrein dat we in kaart willen brengen maar weinig uitgewerkte theorie voorhanden waarop hypothesen kunnen worden gebaseerd. De verwachtingen moeten meer worden beschouwd als sluitstuk van redeneringen die voor ons op zich plausibel zijn, maar die de werkelijkheid mogelijk nog in belangrijke mate simplificeren. Indien een verwachting niet, of slechts gedeeltelijk, door de data blijkt te worden bevestigd is dit voor ons een aanleiding om onze redeneringen zodanig te herzien dat de realiteit mogelijk adequater wordt beschreven en verklaard.

We zullen dan nu onze verwachtingen beargumenteren en formuleren.

Men zou kunnen veronderstellen, dat mensen die nauw betrokken zijn bij werkloosheid of arbeidsongeschiktheid meer inzicht hebben in de oorzaken daarvan. Bij 'nauw betrokken bij werkloosheid of arbeidsongeschiktheid' denken we aan personen die in het gezin, de familie of in de kennissenkring personen hebben die (langdurig) werkloos zijn, respectievelijk die niet kunnen werken door langdurige ziekte of invaliditeit. We veronderstellen dat inzicht in de oorzaken van het niet-werken leidt tot meer begrip voor de persoonlijke omstandigheden van niet-werkenden. En het lijkt ons aannemelijk dat mensen die van nabij personen meemaken die werkloos of arbeidsongeschikt zijn daardoor ook minder negatieve opinies ten aanzien van niet-werkenden in het algemeen zullen tonen dan mensen die het verschijnsel niet-werken alleen op afstand hebben leren kennen. Samengevat luidt onze verwachting:

VI: Mensen die nauw betrokken zijn bij werkloosheid of arbeidsongeschiktheid zullen minder negatieve opinies hebben ten aanzien van werklozen of arbeidsongeschikten dan mensen die daar niet of nauwelijks bij betrokken zijn.

Uit verschillende onderzoeken is gebleken, dat mensen met een lager opleidingsniveau in tegenstelling tot de hoger opgeleiden een voorkeur in hun belangstelling hebben voor het concrete, gemakkelijk te consumeren nieuws. Relevant is het onderzoek dat Schramm (geciteerd door Kooyman, 1977) maakt tussen een belangstellingspatroon dat vooral afgestemd is op het onmiddellijk belonend nieuwsaanbod, en een belangstellingspatroon dat afgestemd is op het later belonend nieuwsaanbod. Tot de eerste categorie behoort het zogeheten 'human interest'-nieuws dat bestaat uit berichten over misdaad, huwelijken, branden, ongelukken en wellicht ook gevallen van misbruik der sociale verzekeringen. Bedoeld wordt het concrete, voor een ieder te begrijpen, nieuws.

Het later belonend nieuwsaanbod wordt gekenmerkt door een zekere mate van abstractie en kan betrekking hebben op tamelijk ingewikkelde sociaal-economische, politieke of wetenschappelijke zaken. We kunnen dus uitgaan van een samenhang tussen opleidingsniveau en de aard van de informatie waarvoor men belangstelling heeft.

In overeenstemming met het voorgaande is in verschillende onderzoeken naar voren gekomen dat media waarvan mag worden aangenomen dat ze samenhangen proberen zichtbaar te maken tussen enerzijds een aantal feiten en anderzijds de maatschappelijke structuur die daarvan de oorzaak is en daarbij appelleren aan een zeker abstractieniveau (Kooyman, 1977), meer gehoor vinden bij de hogere sociale klassen. Sociale klasse is in deze onderzoeken soms geoperationaliseerd als opleidingsniveau, soms als welstandsklasse, hetgeen natuurlijk sterk met opleidingsniveau samenhangt.

Tot bedoelde informatie moet ons inziens ook informatie over structurele achtergronden van werkloosheid en arbeidsongeschiktheid gerekend worden. Op grond van het lees-, kijk- en luistergedrag gaan we er van uit, dat mensen met een relatief hoge opleiding meer zullen openstaan voor informatie omtrent de achtergronden van werkloosheid en arbeidsongeschiktheid en dat dit leidt tot of samengaat met meer inzicht in de (structurele) oorzaken van werkloosheid en arbeidsongeschiktheid.

Inhakend op de argumentatie bij de voorgaande verwachting, veronderstellen we dat inzicht in de oorzaken van werkloosheid en arbeidsongeschiktheid leidt tot meer begrip voor de persoonlijke omstandigheden van werklozen en arbeidsongeschikten. En begrip voor persoonlijke omstandigheden van werklozen en arbeidsongeschikten zal samenhangen met de opinie welke men heeft over niet-werkenden in het algemeen.

Zo komen wij tot de volgende verwachting:

V2: Personen met een relatief hoge opleiding zullen minder negatieve opinies hebben ten aanzien van niet-werkenden dan personen met een relatief lage opleiding.

Politieke partijen laten zich onderscheiden in de bepaling van beleidslijnen met betrekking tot maatschappelijk relevante zaken, en natuurlijk ook met betrekking tot problemen als werkloosheid en arbeidsongeschiktheid. Gesteld kan worden dat de politieke partijen die veelal als 'rechts' worden aangemerkt (en in het bijzonder dan de VVD) het misbruik en oneigenlijk gebruik der sociale voorzieningen benadrukt hebben. Partijen die zich als 'links' afficheren hebben daarentegen de nadruk gelegd op handhaving van het niveau van de sociale zekerheid. Door de publieke opinie worden de po-

litieke partijen dan ook verschillend gepercipieerd, als het gaat om de mate waarin de partijen gelukkig zijn met de sociale voorzieningen.

Laatstgenoemd punt is zelfs een van de 'strijdpunten', waarop de verschillen in beoordeling van de politieke partijen het grootst zijn (Bronner & De Hoog, 1978). En hoewel het stemmen op een politieke partij door meer factoren wordt bepaald dan alleen de standpunten ten aanzien van de sociale wetgeving, lijkt het ons toch plausibel te veronderstellen dat personen die hun voorkeur uitspreken voor een bepaalde politieke partij het grotendeels eens zullen zijn met de standpunten en het beleid van de betrokken partij met betrekking tot de sociale wetgeving.

Verder kunnen we postuleren, dat standpunten over de sociale verzekeringen in het algemeen zullen samenhangen met de attitude ten opzichte van gebruikers van de sociale verzekeringen, i.c. werklozen en arbeidsongeschikten. Op grond van het voorgaande zal er dus een samenhang bestaan tussen de voorkeur voor een bepaalde politieke partij en de attitude ten opzichte van niet-werkenden.

Over deze samenhang wordt dan de volgende verwachting geformuleerd: *V3: Personen die een politieke voorkeur hebben voor de 'linkse' partijen, zullen minder negatieve opinies hebben over werklozen en arbeidsongeschikten dan de personen die een voorkeur voor 'rechtse' partijen hebben. Personen met een voorkeur voor de centumpartijen zullen een middenpositie in dezen innemen.*

Wanneer we bovenstaande verwachting formuleren zijn we ons ervan bewust, dat de indeling links-midden-rechts voor politieke partijen allerm minst eenduidig is. We denken in dit verband aan een indeling die correspondeert met de mate waarin de partijen zich voorstander betonen van overheidsbemoeiing op sociaal-economisch terrein (een van de criteria volgens Lipschits, geciteerd door Bronner & De Hoog, 1978).

Met betrekking tot de verwachtingen die tot nu toe zijn geformuleerd willen we verder nog het volgende opmerken. In deze verwachtingen zijn uitspraken geformuleerd over mogelijke effecten van een drietal variabelen. We zijn zeker geïnteresseerd in het toetsen van deze globale uitspraken per se. Maar we moeten er op bedacht zijn dat deze variabelen misschien onderling samenhang vertonen. En dat de eventuele invloeden van het 'al of niet kennen van niet-werkenden in de naaste omgeving', het 'opleidingsniveau' of de 'politieke voorkeur' op de attitude ten aanzien van niet-werkenden wellicht met elkaar interfereren. In dit artikel willen we dieper ingaan op de effecten van genoemde variabelen, apart maar ook in hun onderlinge samenhang.

Onze laatste verwachting betreft een eventueel verschil tussen het beeld ten aanzien van werklozen en het beeld ten aanzien van arbeidsongeschik-
ten.

Op grond van het heersende arbeidsethos en de centrale plaats van de (loonvormende) arbeid in onze samenleving zal de opinie over niet-werken (zowel werkloosheid als arbeidsongeschiktheid) in het algemeen relatief negatief zijn.

Wel is ons inziens de gemiddelde Nederlander bereid in zijn opinie rekening te houden met de oorzaken van het niet-werken. En in verband daarmee veronderstellen wij, dat ziek-zijn, invalide (geworden) zijn, en dus ook arbeidsongeschiktheid, in onze samenleving meer worden geaccepteerd als legitimering voor niet-werken dan andere oorzaken.

Wanneer we aan het bovenstaande tenslotte de veronderstelling toevoegen dat er samenhang bestaat tussen de mate waarin men oorzaken van niet-werken als legitiem ervaart en het beeld dat men van niet-werkenden heeft, komen we tot de volgende verwachting:

V4: Ten opzichte van arbeidsongeschikten zal de gemiddelde Nederlander een minder negatief beeld hebben dan ten opzichte van werklozen.

Beschrijving en verantwoording van instrumenten en analyses

In de analyses waarover in dit artikel wordt gerapporteerd zullen, zoals al is aangegeven, voornamelijk de factoren 'politieke voorkeur', 'opleidingsniveau' en 'het wel of niet kennen van niet-werkenden in de naaste omgeving' als onafhankelijke variabelen optreden. Daarvoor is van de volgende operationalisaties gebruik gemaakt.

1. *Het wel of niet kennen van niet-werkenden in de naaste omgeving* met behulp van de vragen:

- a. 'Zijn er ook mensen in uw gezin, familie- of kennissenkring die langdurig werkloos zijn of zijn die er niet?'
- b. 'Zijn er ook mensen in uw gezin, familie- of kennissenkring die niet kunnen werken door langdurige ziekte of invaliditeit?'

Op beide vragen kon met ja of nee worden geantwoord.

2. *Opleidingsniveau* met behulp van de vraag:

'Zoudt u willen zeggen wat uw hoogst genoten schoolopleiding is, ook indien niet voltooid (zowel dag- als avondopleiding meegerekend)?'

Op grond van genoten opleiding zijn de respondenten ingedeeld in vier categorieën:

1. L + LV : alleen lager onderwijs, eventueel met een voortgezette vakopleiding;
2. U + UV : (M)ULO, MAVO, 3-jarige HBS, eventueel met een voortgezette vakopleiding;
3. M + MV : VHMO, VWO, eventueel met een voortgezette vakopleiding;
4. HBO + WO: hoger beroepsonderwijs, MO-acten e.d., universiteit of hogeschool.

3. Politieke voorkeur met behulp van de vraag:

'Als er vandaag verkiezingen waren, op welke partij zou u dan stemmen?'

74% van de respondenten gaf zijn voorkeur aan, door een partij te noemen.

Voor de verdere analyses zijn de voorkeuren op verschillende wijze behandeld, te weten:

- a. De respondenten zijn in drie categorieën van politieke voorkeur ingedeeld: 1. links: CPN, D'66, PPR, PSP, PvdA; 2. midden: ARP, CHU, DS'70, KVP; 3. rechts: BP, GPV, SGP, VVD.
- b. Alleen die politieke partijen zijn beschouwd die met een redelijk groot percentage onder de respondenten waren vertegenwoordigd: ARP, CHU, KVP, PPR, PvdA, VVD.

In verband met de reeds gestelde vraag, in hoeverre er samenhang bestaat tussen de onafhankelijke variabelen, is *tabel 2* opgesteld. Hierin vindt men de samenhangen tussen de genoemde operationalisaties, uitgedrukt in waarden van de contingentiecoëfficiënt voor de steekproef die aan de analyses ten grondslag ligt (tussen haakjes de overschrijdingskansen van de corresponderende χ^2 -waarden en de aantallen personen waarover deze zijn berekend).

Tabel 2. Matrix van samenhangen (contingentiecoëfficiënten en p-waarden van bijhorende χ^2) tussen het wel of niet kennen van werklozen/arbeidsongeschikten in de naaste omgeving, opleidingsniveau en politieke voorkeur

1a wel/niet werklozen in naaste omgeving	—			
1b wel/niet arbeidsong. in naaste omgeving	0,154 (p = 0,000) (N = 1028)	—		
2 opleidingsniveau (4 categorieën)	0,049 (p = 0,486) (N = 1023)	0,090 (p = 0,039) (N = 1023)	—	
3a politieke voorkeur (links-midden-rechts)	0,076 (p = 0,119) (N = 724)	0,067 (p = 0,196) (N = 724)	0,224 (p = 0,000) (N = 722)	
3b politieke voorkeur (6 partijen)	0,075 (p = 0,595) (N = 661)	0,112 (p = 0,133) (N = 661)	0,308 (p = 0,000) (N = 659)	

Tussen de verschillende variabelen valt inderdaad enige samenhang te

constateren. Voor zover deze significant zijn is het opleidingsniveau daar bijna steeds bij betrokken. Bij het bespreken van de resultaten komen we hierop terug.

Wij zullen nu de overige instrumenten die bij het onderzoek zijn gebruikt bespreken.

4. Om de *opinie over de mate van misbruik van de sociale verzekeringen* te kunnen onderzoeken is aan de respondenten de volgende vraagstelling voorgelegd:

'Er zijn op dit moment, zoals u weet, nogal wat mensen die een uitkering van de sociale verzekeringen krijgen, omdat zij niet werken.

Er zijn mensen in ons land die menen, dat er nogal wat misbruik van sociale verzekeringen voorkomt, dat mensen een uitkering krijgen, terwijl zij best zouden kunnen werken of werk zouden kunnen vinden. Andere menen dat dit weinig voorkomt.

Wat is uw indruk: gelooft u dat er *z er* veel, veel, tamelijk veel, weinig of *z er* weinig mensen zijn, die misbruik van de sociale verzekeringen maken?'

Er wordt dus alleen van misbruik van de sociale verzekeringen gesproken, en niet van oneigenlijk gebruik. Natuurlijk bestaat er een wezenlijk verschil, maar er is van uitgegaan dat een dergelijk onderscheid voor vele respondenten als te subtiel zou overkomen en daardoor verwarring zou wekken. De vraag of deze veronderstelling juist is, is een onderzoek waard. In elk geval menen wij er goed aan te doen te benadrukken dat door de gekozen vraagstelling de respondenten in feite worden uitgenodigd ook oneigenlijk gebruik van de sociale verzekeringen onder misbruik te rekenen.

5. Om een indruk te krijgen van de *relatieve mate van veroordeling van misbruik der sociale verzekeringen* is een tiental – volgens de gangbare normen in onze samenleving – afkeurenswaardige gedragingen geformuleerd. Men vindt ze in *tabel 10* vermeld. De gedragingen liggen alle op het vlak van materiële benadeling van anderen. De als eerste en tweede vermelde gedragingen zijn te zien als indicatoren van misbruik van sociale verzekeringen.

Aan de respondenten is gevraagd deze gedragingen te rangordenen naar de mate waarin men ze afkeurt. Berekent men per gedraging een gemiddeld rangnummer, dan ontstaat een ordening van de gedragingen naar de mate waarin de gemiddelde Nederlander ze afkeurt.

Wat is de betekenis die men aan de gevonden verschillen in gemiddeld rangnummer mag toekennen? Immers, indien alle respondenten de gedra-

Tabel 3. Correlatiematrix* beeldvormingsvariabelen m.b.t. werklozen (benedendriehoek) en m.b.t. arbeidsongeschikten (bovendriehoek)

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	M	S
1. ijverig		—	.46	.33	.33	.48	-.31	.20	-.41	.48	.29	-.37	-.32	2.39	.86
2. flink		.52	—	.38	.38	.45	-.37	.27	-.41	.48	.43	-.38	-.38	2.44	.86
3. eerlijk		.40	.34	—	.67	.49	-.26	.25	-.37	.39	.33	-.43	-.30	2.72	.67
4. betrouwbaar		.38	.36	.73	—	.54	-.31	.24	-.36	.43	.32	-.39	-.34	2.73	.61
5. met verantw. gevoel		.44	.39	.51	.51	—	-.43	.29	.46	.58	.50	-.49	-.40	2.39	.85
6. futloos		-.38	-.25	-.30	-.33	-.40	—	-.17	.47	-.34	-.41	.33	.40	3.71	.84
7. bekwaam		.35	.38	.33	.33	.36	-.25	—	-.19	.30	.25	-.27	-.24	2.56	.71
8. geneigd tot luieren		-.39	-.28	-.23	-.25	-.37	.40	-.25	—	-.48	-.38	.45	.49	3.54	.87
9. doorzetters		.42	.44	.41	.41	.49	-.37	.38	-.38	—	.43	-.47	-.46	2.41	.90
10. waardevol voor samenleving		.35	.33	.34	.34	.34	-.30	.26	-.32	.44	—	-.35	-.43	2.04	.86
11. slap karakter		-.42	-.39	-.45	-.43	-.50	.44	-.37	.42	-.51	-.32	—	.49	3.32	.66
12. weinig actief		-.38	-.32	-.33	-.33	-.43	.43	-.28	.45	-.42	-.37	.53	—	3.62	.88
gemiddelde	M	2.24	2.44	2.61	2.63	2.22	3.83	2.56	3.80	2.21	1.89	3.56	3.68		
standaarddeviatie	S	.78	.79	.67	.65	.77	.83	.66	.81	.79	.81	.72	.82		

* Het aantal respondenten waarover de correlaties zijn berekend varieert tussen 495 en 503 (benedendriehoek), resp. tussen 499 en 501 (bovendriehoek). Een correlatie > 0,116 is significant op het niveau $\alpha = 0,01$.

gingen in ongeveer gelijke mate zouden afkeuren en slechts lukrake rangordes zouden geven, dan ontstaan toch verschillen in de gemiddelden waarvan het interpreteren natuurlijk zinloos is. Volgens de statistische literatuur (zie Keith & Cooper, 1974) hebben we $100(1-\alpha)\%$ zekerheid dat een verschil tussen twee gemiddelde rangnummers reëel is, indien het gevonden verschil in de steekproef groter is dan:

$$\sqrt{\frac{k(k+1)}{6N}} \chi_{1-\alpha}^2$$

waarin: k = het aantal misdragingen (= 10);

N = het aantal personen waarover de gemiddelden zijn berekend;

$\chi_{1-\alpha}^2$ = het $(1-\alpha)$ -percentiel van de chi-kwadraat-verdeling met $k-1$ vrijheidsgraden.

6. In verband met de constructie van een instrument om *de beeldvorming ten aanzien van niet-werkenden* te kunnen meten zijn er in de periode mei-juni 1975 vrije interviews gehouden onder 35 willekeurige mensen in de stad Utrecht. De bedoeling hiervan was om informatie te verkrijgen omtrent eerste associaties, gevoelens, reacties e.d. met betrekking tot werklozen en arbeidsongeschikten. Onder meer op basis van deze vrije interviews is uiteindelijk een aantal eigenschappen gekozen waarop de respondenten de werklozen en arbeidsongeschikten dienen te vergelijken met mensen die werken, te weten:

ijverig

flink

eerlijk

betrouwbaar

met verantwoordelijkheidsgevoel

futloos

bekwaam

geneigd tot luieren

doorzetters

waardevol voor de samenleving

slap karakter

weinig actief

Om de respondenten de vergelijking tussen werkenden en niet-werkenden te kunnen laten maken zijn genoemde eigenschappen verwerkt in een variant op de semantische differentiaal. Bij de semantische differentiaal wordt aan de respondent gevraagd een score op een bipolaire schaal aan een referentie-object toe te kennen. Bij de gekozen variant zijn de plaatsen van de bipolaire eigenschap en van het referentie-object als het ware verwisseld. Aan de respondenten wordt nu gevraagd voor elke eigenschap aan te geven, of men vindt dat die eigenschap meer, of veel meer, van toepassing is op niet-werkenden, of op werkenden. Ook als men vindt dat een eigen-

schap gelijkelijk van toepassing is op werkenden en niet werkenden kan men dat aangeven. Zo worden werkenden en niet-werkenden dus per eigenschap op een vijf-puntsschaal met elkaar vergeleken.

Om een zuiverder indruk van zowel het beeld ten aanzien van werkloze als ten aanzien van arbeidsongeschikten te krijgen, is de totale groep gesplitst in twee subgroepen. De respondenten zijn rondom verdeeld over de beide subgroepen. Aan de ene groep wordt gevraagd de werklozen met de werkenden te vergelijken op de aangeboden eigenschappen. Aan de andere groep wordt gevraagd de arbeidsongeschikten met de werkenden te vergelijken. De resultaten van de beide subgroepen zijn verder apart geanalyseerd.

De intercorrelaties tussen de twaalf indicatoren voor het beeld ten aanzien van werklozen, respectievelijk arbeidsongeschikten, vindt men in tabel 3.

De correlaties tussen de indicatoren zijn niet gering. Als alle variabelen in overeenkomstige richting worden geschaald is de gemiddelde correlatie (berekend over de benedendriehoek, resp. bovendriehoek van de matrix) in beide gevallen .38. Ook de indicatoren 'eerlijk' en 'betrouwbaar' vertonen een gemiddelde samenhang van dezelfde grootte-orde met de overige variabelen, maar hebben onderling een extra hoge correlatie.

Tabel 4. Resultaten van hoofdfactoranalyses met varimaxrotatie over 12 beeldindicatoren

	<i>t.a.v. werklozen</i>			<i>t.a.v. arbeidsong.</i>		
	<i>I</i>	<i>II</i>	<i>comm.</i>	<i>I</i>	<i>II</i>	<i>comm.</i>
ijverig	.57	.31	.42	.52	.27	.34
flink	.49	.31	.34	.57	.30	.42
eerlijk	.24	.83	.74	.25	.78	.67
betrouwbaar	.27	.79	.69	.29	.75	.64
met verantw. gevoel	.53	.46	.50	.60	.46	.58
futloos	-.55	-.19	.35	-.57	-.16	.35
bekwaam	.41	.30	.26	.30	.22	.14
geneigd tot luieren	-.61	-.09	.39	-.65	-.22	.47
doorzetters	.61	.34	.48	.64	.34	.52
waardevol voor samenleving	.47	.27	.29	.57	.23	.38
slap karakter	-.63	-.34	.52	-.55	-.34	.42
weinig actief	-.65	-.19	.46	-.64	-.18	.44
eigenwaarde	4.72	.70		4.76	.61	

Een hoofdassenfactoranalyse met twee geëxtraheerde factoren en varimaxrotatie laat in beide gevallen (zie *tabel 4*) een eerste factor zien waarop alle indicatoren een lading hebben van minimaal (in absolute waarde) .24 en een tweede factor die duidelijk gedragen wordt door 'eerlijk' en 'betrouwbaar'. De ladingen van deze indicatoren op de eerste factoren behoren tot de laagste.

Dit brengt ons er toe de variabelen in een tweetal factoren samen te vatten:

1. de somscore van de indicatoren 'eerlijk' en 'betrouwbaar'
2. de somscore van de overige 10 indicatoren, uiteraard nadat ze alle in overeenkomstige richting zijn geschaald.

Deze maten zullen we in het vervolg aanduiden met '*beeld van de integriteit*' en '*algemeen beeld zonder integriteitsaspect*'. Zo kunnen we in twee scores het verschil in iemands attitude t.a.v. niet-werkenden en werkenden samenvatten. Door de aanzienlijke onderlinge samenhang van de indicatoren hebben de samengestelde maten (de factoren dus) een hoge waarde voor de geschatte betrouwbaarheid (ondanks het betrekkelijk geringe aantal componenten). Het beeld van de integriteit gemeten ten aanzien van werklozen heeft betrouwbaarheid, uitgedrukt in de coëfficiënt α , gelijk aan 0.84 en gemeten t.a.v. arbeidsongeschikten gelijk aan 0.80. De betrouwbaarheid van het algemeen beeld zonder integriteitsaspect is in beide gevallen gelijk aan 0.86.

Voor een beter begrip van de factorscores benadrukken we, *dat een hogere score op deze variabelen duidt op een positiever beeld van niet-werkenden*; precieser gezegd: een hogere score duidt erop, dat de vergelijking tussen niet-werkenden en werkenden minder ongunstig voor de eerstgenoemden uitvalt.

Een (gemiddelde) factorscore is, zo men wil, getalmatig vergelijkbaar met een (gemiddelde) score voor dezelfde factor, gescoord ten aanzien van de andere categorie van niet-werkenden. Beide factoren zijn immers samengesteld uit een even groot aantal, soortgelijke componenten. De scores op de twee verschillende factoren 'beeld van de integriteit' en 'algemeen beeld zonder integriteitsaspect', gescoord ten aanzien van dezelfde categorie van niet-werkenden, zijn uiteraard niet onderling vergelijkbaar.

Bij de beantwoording van een aantal onderzoeksvragen met betrekking tot de beeldvorming ten aanzien van niet-werkenden zullen de factoren 'beeld van de integriteit' en 'algemeen beeld zonder integriteitsaspect' een centrale rol spelen. De scores daarop hanteren we als nieuwe variabelen. Beide variabelen hebben een verhoogde meetverfijning in verhouding tot

de componenten waaruit ze zijn samengesteld. Per onderzoeksvraag zullen we verschillen in steekproefgemiddelden op deze variabelen tussen twee of meer categorieën van een onafhankelijke variabele in beschouwing nemen. Daarbij zien we het 'beeld van de integriteit' en het 'algemeen beeld zonder integriteitsaspect' als twee te onderscheiden, maar toch onderling samenhangende aspecten van eenzelfde concept (de correlatie tussen de twee variabelen die betrekking hebben op werklozen bedraagt 0.59, en tussen de variabelen die betrekking hebben op arbeidsongeschikten 0.58). Daarom hebben we gekozen voor multivariate variantie-analyse. We laten de multivariate analyses volgen door univariate, om inzicht te krijgen bij welke afhankelijke variabele het accent ligt als het gaat om verschillen in categorieën. Als de univariate analyse uitwijst dat er significante verschillen tussen de steekproeven bestaan, zullen we vervolgens nagaan welke steekproefgemiddelden onderling significant verschillen. We zullen dat doen met contrastanalyses volgens de Scheffé-methode (Hays, 1973, p. 606).

De multivariate variantie-analyse is uitgevoerd met de grootste-eigenwaarde-methode van Roy, welke is gebaseerd op toetsing van verschillen op lineaire combinaties van de afhankelijke variabelen (Morrison, 1967, ch. 4). Hiervoor is gekozen omdat de univariate analyses en de contrastanalyses volgens de Scheffé-methode daarvan op natuurlijke wijze een deelprobleem vormen. Bij uitvoering van de contrastanalyses is de kritieke waarde afhankelijk van het antwoord op de volgende vragen: 1. geschiedde de keuze van de lineaire combinatie van afhankelijke variabelen a priori of post hoc?; en 2. geschiedde de keuze van de contrasten a priori of post hoc? (Harris, 1975, p. 103). Met betrekking tot de eerste vraag merken we op dat het ons inziens verdedigbaar is de univariate contrastanalyses te beschouwen als toetsingen met a priori gekozen lineaire combinaties. Immers, de twee beeldvariabelen 'beeld van de integriteit' en 'algemeen beeld zonder integriteitsaspect' hebben elk een goed te onderscheiden betekenis, zodat ze ons a priori ook afzonderlijk interesseren. Tevens kunnen de twee variabelen op zich natuurlijk worden gezien als bijzondere lineaire combinaties van beide (waarbij dan één van de twee coëfficiënten gelijk is aan nul).

Met betrekking tot de tweede vraag zal blijken (bij de bespreking van de resultaten) dat de keuze van de te analyseren contrasten daarentegen soms een a priori-, soms een post hoc-karakter draagt.

De analyses zijn uitgevoerd met het SPSS-subprogramma MANOVA en een supplementair computerprogramma om overschrijdingskansen bij

Roy's toetsingsgrootheid te berekenen* (zie Harris, 1975, app. B.). Ter informatie zullen we in de tabellen ook de F-waarde volgens Wilks met bijhorende overschrijdingskans vermelden. Bij de tamelijk grote steekproefomvang waarmede we te maken hebben, hebben de methoden van Roy en Wilks ongeveer gelijk onderscheidingsvermogen. In situaties met twee categorieën zijn beide methoden zelfs identiek.

Materiaalverzameling en steekproef

De gegevens voor dit onderzoek zijn verzameld in het kader van de NSS (Nederlandse Stichting voor Statistiek) Omnibus Service. De omnibusvraaggesprekken werden gehouden op 3 en 4 november 1975. Ze werden gevoerd door medewerkers van de NSS bij de ondervraagden thuis, aan de hand van vragenlijsten waarin verschillende onderwerpen aan de orde komen. Van de 1 194 door de NSS uitgezochte personen van 18 jaar en ouder zijn er uiteindelijk 1 028 ondervraagd. We hebben de samenstelling van de steekproef vergeleken met de samenstelling van de populatie (alle Nederlanders van 18 jaar en ouder) op de variabelen 'seks', 'leeftijd', 'welstand' en 'urbanisatiegraad'. Alleen op de variabele 'leeftijd' vertoonde de steekproef geen significante vertekeningen. De variabelen 'seks' en 'urbanisatiegraad' bleken niet van invloed op de aspecten van de attitude ten aanzien van niet-werkenden die in dit onderzoek aan de orde komen. De variabele 'welstand' wel, zoals hierna zal blijken. Voor de uitsplitsingen naar deze variabele of variabelen die daarmee sterk samenhangen (zoals 'opleidingsniveau') is dat geen bezwaar. In een enkel ander geval ('de mening over de mate van misbruik der sociale verzekeringen') hebben we nagegaan in hoeverre de resultaten zouden veranderen indien de steekproef representatief zou zijn samengesteld naar welstand. De veranderingen bleken zeer gering (De Goede & Maassen, 1979, p. 79) en omdat de opinie over de mate van misbruik sterk blijkt samen te hangen met de andere aspecten van de attitude ten aanzien van niet-werkenden (De Goede & Maassen, 1979, p. 63), menen we te mogen stellen dat de vertekeningen in de steekproefsamenstelling geen betekenis hebben voor de conclusies die worden getrokken.

* We zijn het Centrum voor Data Analyse te Utrecht erkentelijk voor de hulp bij het operationeel maken van laatstgenoemd programma. Helaas blijkt Harris' programma onbetrouwbare uitkomsten te geven voor zeer lage, duidelijk niet significante, waarden van de toetsingsgrootheid. Met betrekking tot onderhavig onderzoek geldt dit alleen voor de tabellen 17 en 18. We zullen aldaar geen exacte overschrijdingskansen vermelden.

Resultaten

Mening over misbruik van sociale verzekeringen

Al verschillende keren is onderzocht, welke indruk het Nederlandse volk heeft van de mate waarin misbruik wordt gemaakt van de sociale voorzieningen ten behoeve van niet-werkenden. Ook in dit onderzoek is daarvoor de eerste instantie naar gekeken. De resultaten zijn als volgt (zie *tabel 5*).

Tabel 5. Indruk van de mate van misbruik van de sociale verzekeringen

	<i>f</i>	<i>%</i>
1. Zeer veel	174	16,1
2. Veel	284	27,1
3. Tamelijk veel	273	26,1
4. Weinig	166	16,0
5. Zeer weinig	28	2,7
Weet niet	103	10,0
	<u>1028</u>	<u>99,1</u>

Een duidelijke meerderheid is dus van mening dat er tamelijk tot zeer veel misbruik wordt gemaakt (71%). Dit is gelijklopend aan de uitkomst van andere onderzoeken die zijn gehouden voor en na het tijdstip waarop de gegevens voor dit onderzoek zijn verzameld (voor een overzicht zie De Goede & Maassen, 1979, p. 29).

Is het nu zo dat mensen die behoren tot verschillende populatiecategorieën, afhankelijk van indeling naar opleidingsniveau, politieke voorkeur of afhankelijk van de omstandigheid dat ze niet-werkenden in hun naaste omgeving kennen, ook verschillend denken over de mate van misbruik? Naar aanleiding van *tabel 2* kunnen we constateren dat in het bijzonder het opleidingsniveau samenhang vertoont met de overige onafhankelijke variabelen. Conclusies met betrekking tot de overige onafhankelijke variabelen zullen in relatie met opleidingsniveau moeten worden gezien. Dat is de reden dat we eerst de verschillen in de mening over de mate van misbruik zullen beschouwen in hun afhankelijkheid van de factor 'opleidingsniveau'.

In *tabel 6* vindt men de verschillen in opinie tussen de vier onderscheiden opleidingsniveaus (zie p. 252), uitgedrukt in gemiddelden op de variabele van de voorgaande tabel (met 1 = zeer veel misbruik en 5 = zeer weinig misbruik).

Tabel 6. Opleiding en opinie over mate van misbruik der sociale verzekeringen

	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>S</i>	<i>K-Wcontr.</i>
L+LV	556	2,46	1,09	x
U+UV	204	2,58	1,05	x
M+MV	73	2,59	1,09	x
HBO+WO	88	3,06	0,96	

Toetsing op significantie van de verschillen is uitgevoerd met de toets van Kruskal-Wallis, gevolgd door post hoc-contrastanalyses (Keith en Cooper, 1974). De verschillen blijken in hoge mate significant: Kruskal-Wallis' $H = 26,1$ met $p = 0,000$. In de laatste kolom van de tabel is aangegeven, welke verschillen bij een post hoc-analyse ($\alpha = 0,05$) significant zijn; dat zijn de verschillen tussen categorieën die in eenzelfde kolom geen kruisje hebben staan. Het hoogste opleidingsniveau is dus significant minder van mening, dat er misbruik wordt gemaakt dan de lagere opleidingsniveaus.

We gaan hierna in op de vraag, of mensen die in hun nabije omgeving (familie- of kennissenkring) niet-werkenden meemaken anders over de mate van misbruik denken dan mensen voor wie dat niet geldt. De verschillen in opinie over de mate van misbruik tussen mensen die wel en mensen die geen werklozen (respectievelijk arbeidsongeschikten) in hun naaste omgeving kennen zijn, net als in het vorige geval, met behulp van gemiddelden in een tabel weergegeven (*tabel 7*).

Deze gegevens wijzen er bepaald niet op dat zij die niet-werkenden in hun nabije omgeving meemaken ook minder van mening zijn dat er misbruik wordt gemaakt. Voor toetsing op significantie van de verschillen tussen steekproeven zullen we de afhankelijke variabele 'mening over de mate van misbruik van de sociale verzekeringen' als ordinaal beschouwen. Met behulp van de Mann-Whitney-toets vinden we in het eerste geval (betrek-

Tabel 7. Opinie over mate van misbruik der sociale verzekering en bekendheid met niet-werkenden

	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>S</i>
wel werklozen in directe omgeving	144	2,57	1,13
geen werklozen in directe omgeving	781	2,55	1,07
wel arbeidsongeschikten in directe omgeving	355	2,43	1,09
geen arbeidsongeschikten in directe omgeving	570	2,64	1,07

king hebbend op werklozen) geen verschil in opinie over de mate van misbruik (Mann-Whitney's $U = 56825$, $z = 0,208$, eenzijdige $p = 0,418$) en in het tweede geval (betrekking hebbend op arbeidsongeschikten) een verschil dat zeer significant is in een richting tegengesteld aan onze verwachting ($U = 89984$, $z = -2,932$, linkeroverschrijdingskans = 0,002). Zij die zeggen een arbeidsongeschikte in familie- of kennissenkring te hebben zijn dus waarschijnlijk zelfs van mening dat er meer misbruik wordt gemaakt van de sociale verzekeringswetten dan de andere respondenten.

Dit resultaat is voor ons verrassend. We moeten echter wel bedacht zijn op onzuiverheden die mogelijk in de analyse schuilen. Zo hebben wij de volgende twee groepen ten opzichte van elkaar gecontrasteerd: zij die arbeidsongeschikten en eventueel ook werklozen in de naaste omgeving kennen tegenover de personen die geen arbeidsongeschikten, maar eventueel wel werklozen kennen. Als het gaat om de vraag of het kennen van een arbeidsongeschikte van invloed is op de mening over de mate van misbruik van de sociale verzekeringen, is het zuiverder mensen die een arbeidsongeschikte in hun directe omgeving kennen, maar geen werkloze, te vergelijken met mensen die noch arbeidsongeschikten noch werklozen kennen.

In de tweede plaats is het nuttig aandacht te besteden aan de samenhang die er bestaat tussen het opleidingsniveau en het al dan niet kennen van een arbeidsongeschikte in de directe omgeving (zie *tabel 2*). Arbeidsongeschikten komen voornamelijk voor bij de lager opgeleiden (zie Sociaal en Cultureel Rapport 1978, p. 227) en in onze steekproef blijken zij die een arbeidsongeschikte in de nabije omgeving kennen dan ook gemiddeld een lager opleidingsniveau te hebben. De vraag dringt zich op, in hoeverre de minder gunstige opinie van deze groep over de mate van misbruik is te herleiden tot een verschil in opleidingsniveau.

Daartoe is de volgende analyse uitgevoerd. De respondenten die zeiden geen *werklozen* in familie- of kennissenkring te hebben zijn ingedeeld in twee groepen: zij die wel en zij die geen *arbeidsongeschikten* in de nabije omgeving kennen. Uit de scores voor de opinie over de mate van misbruik is de invloed van het opleidingsniveau 'uitgeschakeld' door per respondent de score te verminderen met het gemiddelde dat geldt voor het opleidingsniveau waartoe hij behoort (dat zijn dus de gemiddelden in *tabel 6*). Op de residuen is een t-toets toegepast. Ook dan blijken zij die een arbeidsongeschikte in de nabije omgeving kennen nog significant meer van mening dat er misbruik wordt gemaakt van de sociale voorzieningen ($t = -2,174$, linkeroverschrijdingskans 0,015).

Een derde moeilijkheid bij de interpretatie van het resultaat is het begrip 'kennissenkring'. Als de kennissenkring zeer ruim door de respondenten is

opgevat, is het resultaat niet zo verrassend. Immers, dan zou het kennen van een niet-werkende in de nabije omgeving overeenkomen met het kennen van een niet-werkende in het algemeen; en alleen als men niet-werkenden kent, kent men gevallen van misbruik van de sociale verzekeringen. Om hierin iets meer helderheid te brengen – beter ware het natuurlijk geweest de onduidelijkheid te voorkomen met een nauwkeuriger vraagstelling –, is nagegaan of er tussen de twee groepen die in de voorgaande analyse zijn gecontrasteerd verschil bestaat in de aantallen gevallen van misbruik die men zegt persoonlijk te kennen (geoperationaliseerd in een variabele met de scores: 1 = kent geen geval, 2 = kent één geval, 3 = kent enkele gevallen en 4 = kent veel gevallen van misbruik). Met Mann-Whitney's toets blijkt er geen significant verschil te bestaan ($z = 1,055$, tweezijdige $p = 0,292$).

Al met al blijft dus de conclusie overeind, dat het kennen van een arbeidsongeschikte in familie- of kennissenkring samengaat met een meer negatieve mening over de mate van misbruik. Omdat het niet blijkt samen te gaan met het kennen van meer gevallen van misbruik lijkt men de gevallen van misbruik eerder buiten dan binnen de eigen familie- of kennissenkring te zoeken. Het ziet er naar uit, dat het meemaken van een arbeidsongeschikte in de eigen kring samengaat met enige argwaan of anderen buiten die kring wel rechtmatig gebruik maken van de sociale verzekeringen.

Laten we vervolgens nagaan of de politieke oriëntatie van de respondenten van invloed is op de mening over de mate van misbruik van de sociale verzekeringswetten. Daartoe zijn de respondenten ingedeeld in drie politieke voorkeurscategorieën: 1. links: CPN, D'66, PPR, PSP, PvdA; 2. midden: ARP, CHU, DS'70, KVP; 3. rechts: BP, GPV, SGP, VVD. Voor de drie steekproeven die zo ontstaan zijn de gemiddelden op de variabele 'opinie over de mate van misbruik der sociale verzekeringen' weergegeven in *tabel 8*.

Tabel 8. Politieke voorkeur en opinie over mate van misbruik der sociale verzekeringen

	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>S</i>	<i>K-W</i>	<i>contr.</i>
links	293	2,57	1,10	x	x
midden	200	2,73	1,06	x	
rechts	160	2,43	1,03		x

De resultaten zijn enigszins verrassend. Weliswaar zijn respondenten met

een voorkeur voor de rechtse partijen meer van mening dat er misbruik wordt gemaakt, maar het is niet zo dat de linkse stemmers er het gunstiger over denken. De verschillen zijn significant, maar in mindere mate dan bij de uitsplitsingen naar opleidingsniveau (Kruskal-Wallis' $H = 6,759$, $p = 0,034$). Met een post hoc-contrastanalyse blijkt alleen het verschil tussen de stemmers op de midden-partijen en de stemmers op de rechtse partijen significant ($\alpha = 0,05$).

Bekend is (zie tabel 2), dat er een sterke samenhang bestaat tussen politieke voorkeur en opleidingsniveau. Hoe interfereert het opleidingsniveau in het verband tussen politieke voorkeur en de mening over de mate van misbruik van de sociale verzekeringen? Om daarin meer inzicht te kunnen krijgen is voor de politieke groeperingen die met een redelijk groot percentage (minstens 4%) onder de respondenten zijn vertegenwoordigd, een uitsplitsing gemaakt naar opleidingsniveau. De conclusie die daaruit valt te trekken is de volgende. ARP, CHU, KVP, en PvdA lijken qua opleidingsopbouw erg op elkaar; respondenten die voor de VVD zouden kiezen hebben over het geheel genomen een hoger opleidingsniveau en dit geldt in nog sterkere mate voor de PPR.

Dit is voor ons aanleiding ook analyses uit te voeren voor de indeling 1. ARP + CHU + KVP, 2. PPR, 3. PvdA en 4. VVD. De resultaten daarvan zijn te vinden in tabel 9.

Tabel 9. Politieke voorkeur (alternatieve indeling) en mening over de mate van misbruik der sociale verzekeringen

	N	M	S	K-W	contr.	opleidingsniveau		uitgeschakeld		
						N	M	S	Scheffé	contr.
ARP + CHU + KVP	194	2,73	1,06	x	x	192	0,20	1,07	x	
PPR	36	2,83	1,11	x		36	0,19	1,09	x	x
PvdA	232	2,52	1,06	x	x	232	0,00	1,03	x	x
VVD	132	2,45	1,02		x	132	0,16	1,00		x

Ook voor deze indeling blijken de verschillen significant (Kruskal-Wallis' $H = 8,56$ met $p = 0,036$). Duidelijk wordt hoe heterogeen de categorie die we met 'links' hebben aangeduid, is samengesteld qua opinie over de mate van misbruik der sociale verzekeringen.

Politieke voorkeur is afhankelijk van vele achtergrondfactoren (leeftijd, opleiding, religie etc.). Vooral nog lijkt daarvan opleidingsniveau het meest bepalend te zijn voor de attitude ten aanzien van niet-werkenden. In-

teressant is de vraag in hoeverre het verschil in attitude tussen de onderscheiden politieke groeperingen kan worden herleid tot verschillen in opleidingsniveau. We hebben daarom tevens een analyse uitgevoerd waarbij de invloed het factor opleidingsniveau is 'uitgeschakeld' (zie rechterhelft van tabel 9). Wederom blijken de verschillen significant (enkelvoudige variantie-analyse, $F = 3,509$ met $p = 0,015$). Opmerkelijk is, dat PPR en ARP + CHU + KVP ongeveer op hetzelfde niveau uitkomen; de PvdA houdt de middenpositie, terwijl het contrast tussen de genoemde groeperingen enerzijds en de VVD anderzijds scherper is geworden. Ook los van opleidingsniveau blijkt er dus sprake te zijn van een factor 'politieke voorkeur' die samenhangt met de mening over de mate van misbruik der sociale verzekeringen, zij het niet geheel overeenkomstig de verwachting die we eerder hebben geformuleerd.

We hebben kunnen constateren dat de opinie dat er op z'n minst tamelijk veel misbruik van de sociale verzekeringswetten wordt gemaakt wijd verbreid is. Nu dringt zich de vraag op hoe ernstig dit misbruik wordt gevonden.

Aan de respondenten is gevraagd een tiental gedragingen op het vlak van 'materiële benadeling van anderen', waaronder twee vormen van misbruik van de sociale verzekeringswetten, te rangschikken naar de mate van afkeuring (1 = meest afgekeurd, 10 = minst afgekeurd). In tabel 10 vindt men de tien gedragingen vermeld, geordend naar gemiddeld rangnummer (elk gemiddeld rangnummer is berekend over minstens 994 personen).

Tabel 10. Rangschikking van tien gedragingen naar de mate waarin ze worden veroordeeld

	<i>gem. rang (N > 994)</i>
1. van de sociale verzekering profiteren, terwijl men best kan werken	3,56
2. een werkloosheidsuitkering innen, terwijl je toch geld verdient met werken	3,58
3. bezittingen van collega's op het werk stelen	3,91
4. stelen in een winkel	4,85
5. winkeliers oplichten door met vals geld te betalen	4,86
6. je ziek melden als werknemer, terwijl je niet echt ziek bent	5,13
7. geld lenen aan mensen die het zeer dringend nodig hebben, tegen een zeer hoge rente	5,20
8. geld verdienen dat niet aan de belasting wordt opgegeven	7,16
9. proberen zonder betalen mee te reizen met de trein	7,77
10. drank en sigaretten meesmokkelen als toerist	8,89

De gedragingen laten zich – beoordeeld naar gemiddeld rangnummer, maar ook naar de aard – indelen in drie categorieën. Er is een categorie, met gemiddelde rangnummers boven 7, die betrekking heeft op het benadelen van grote onpersoonlijke lichamen. Een tweede categorie, met gemiddelde rangnummers rond 5, heeft betrekking op het benadelen van personen met wie men geen bijzondere binding heeft. De derde categorie, met gemiddelde rangnummers lager dan 4, wordt gekarakteriseerd door een gedraging waarmee de eigen groep wordt benadeeld. In deze categorie vallen ook de twee vergrijpen tegen de sociale verzekeringswetten.

Een verschil in twee gemiddelde rangnummers dient groter te zijn dan 0,56, opdat we 95% zekerheid hebben dat het verschil ook in de populatie aanwezig is. We mogen dus wel stellen dat de indeling in drie categorieën niet op toeval is gebaseerd, en dat de zekerheid ook tamelijk groot is dat de twee vergrijpen tegen de sociale wetten als de ernstigste worden beschouwd onder de misdragingen die in dit onderzoek zijn betrokken.

Laten we eens bekijken in hoeverre deze opvallende uitkomst ook geldt voor de bevolkingsgroepen die we in dit onderzoek onderscheiden. Eerst de indeling naar opleidingsniveau. Berekenen we de gemiddelde rangnummers in de vier steekproeven (die met de vier onderscheiden opleidingsniveaus corresponderen) afzonderlijk, dan ontstaat *tabel 11*.

Tabel 11. Rangschikking van misdragingen naar de mate waarin ze door de respondenten in de onderscheiden opleidingsniveaus worden veroordeeld

	<i>L+LV</i> (<i>N</i> ≥ 616)		<i>U+UV</i> (<i>N</i> ≥ 212)		<i>M+MV</i> (<i>N</i> ≥ 72)		<i>HBO+WO</i> (<i>N</i> ≥ 88)	
	gem.	rang	gem.	rang	gem.	rang	gem.	rang
sociale uitkering innen als men kan werken	3,47	1	3,38	2	3,89	3	4,24	3
verdienen terwijl men in WW loopt	3,63	2	3,09	1	3,73	2	4,34	4
collega's bestelen	4,02	3	4,17	3	3,25	1	3,14	1
winkeldiefstal plegen	4,80	4	5,11	5	4,62	5	4,76	6
met vals geld betalen in winkel	5,03	6	4,76	4	4,12	4	4,49	5
ten onrechte ziek melden	4,86	5	5,36	7	5,54	7	5,98	7
met woekerrete geld uitlenen	5,43	7	6,27	6	4,81	6	3,91	2
zwart geld verdienen	7,25	8	6,86	8	7,50	8	6,97	8
treinkaartje niet betalen	7,73	9	7,88	9	7,85	9	7,72	9
smokkelen van drank en sigaretten	8,73	10	9,02	10	9,46	10	9,24	10

Bij de laagste drie opleidingsniveaus zijn dezelfde drie categorieën van misdragingen te onderscheiden als bij de steekproef als geheel. En bij de laagste twee opleidingsniveaus worden de twee vergripen tegen de sociale verzekeringen het sterkst veroordeeld. Dat de schalingen van deze niveaus het meest overeenkomen met die van de totale groep is niet verwonderlijk; door hun omvang bepalen deze niveaus voornamelijk het beeld van de gehele steekproef. Op de hogere opleidingsniveaus is het 'bestelen van collega's' de meest veroordeelde gedraging, terwijl op het hoogste opleidingsniveau de twee soorten misbruik van de sociale verzekeringen naar de middelste categorie zijn overgegaan.

Een uitsplitsing naar politieke voorkeur in de categorieën links, midden en rechts levert als interessant resultaat (zie *tabel 12*) dat deze groepen op het punt van veroordeling van deze misdragingen nauwelijks blijken te verschillen. Ze vertonen ongeveer hetzelfde beeld als de steekproef als geheel.

Zonder tabel vermelden we dat een alternatieve indeling in de vier categorieën ARP + CHU + KVP, PPR, PvdA en VVD een profilering van de PPR laat zien. Zoals te verwachten was vertoont deze partij een patroon dat neigt naar het patroon van de hogere opleidingsniveaus.

Tabel 12. Rangschikking van misdragingen naar de mate waarin ze door de respondenten onderscheiden naar politieke voorkeur worden veroordeeld

	<i>links</i> (<i>N</i> ≥ 320)		<i>midden</i> (<i>N</i> ≥ 214)		<i>rechts</i> (<i>N</i> ≥ 168)	
	<i>gem.</i>	<i>rang</i>	<i>gem.</i>	<i>rang</i>	<i>gem.</i>	<i>rang</i>
sociale uitkering innen als men kan werken	3,53	1	3,64	1	3,51	2
verdienen terwijl men in de WW loopt	3,63	2	3,91	2	3,30	1
collega's bestelen	3,78	3	4,04	3	3,88	3
winkeldiefstal plegen	4,83	4	4,63	4	4,96	5
in winkel met vals geld betalen	4,98	5	4,75	5	4,70	4
ten onrechte ziek melden	5,26	7	4,81	6	5,08	6
met woekerrente geld uitlenen	5,12	6	5,37	7	5,45	7
zwart geld verdienen	7,03	8	7,38	8	7,28	8
treinkaartje niet betalen	7,82	9	7,67	9	7,78	9
smokkelen van drank en sigaretten	9,00	10	8,78	10	8,99	10

Beeldvorming ten aanzien van niet-werkenden

In de eerste plaats zullen we onderzoeken in hoeverre het beeld ten aanzien van niet-werkenden afhangt van *opleidingsniveau*. Als verwachting is uitgesproken dat mensen met een relatief hoge opleiding een minder negatief beeld van niet-werkenden zullen hebben.

We delen de respondenten weer in in vier categorieën van genoten opleiding en zullen vervolgens onderzoeken of het beeld positiever is, naarmate het opleidingsniveau van de respondenten hoger is. Voor de vier categorieën zijn de gemiddelden op de variabelen 'beeld van de integriteit' en 'algemeen beeld zonder integriteitsaspect' berekend. A priori kiezen we als contrasten voor de Scheffé-analyse de drie verschillen in steekproefgemiddelde tussen twee aangrenzende categorieën. In *tabel 13* vindt men de resultaten die op werklozen betrekking hebben en in *tabel 14* de resultaten die op arbeidsongeschikten van toepassing zijn.

Tabel 13. Opleidingsniveau en beeld ten aanzien van werklozen

opleidingsniveau	N	alg. beeld zonder integr.			beeld van integriteit		multivariate toetsing	
		M	S	contr.	M	S	Roy	Wilks
L + LV	303	-1,55	5,07	x	5,24	1,26	$\theta(2;0;243)$	F(6;976)
U + UV	114	-1,53	5,59	x	5,11	1,27	=0,02612	=2,469
M + MV	35	-2,43	5,48	x	5,17	1,27	(p=0,020)	(p=0,022)
HBO + WO	41	1,29	3,77		5,68	0,76		
univariate F		4,343 (p=0,005)			2,209 (p=0,086)			

Tabel 14. Opleidingsniveau en beeld ten aanzien van arbeidsongeschikten

opleidingsniveau	N	alg. beeld zonder integr.			beeld van integriteit		multivariate toetsing	
		M	S	contr.	M	S	Roy	Wilks
L + LV	306	-0,79	5,40		5,35	1,18	$\theta(2;0;245,5)$	F(6;986)
U + UV	101	0,63	5,83	x	5,54	1,22	=0,04885	=4,208
M + MV	40	1,70	5,54	x	5,60	1,13	(p=0,000)	(p=0,000)
HBO + WO	51	2,82	5,14	x	5,71	1,01		
univariate F		8,345 (p=0,000)			2,010 (p=0,112)			

Allereerst valt op dat de steekproefgemiddelden in *tabel 14* alle op een hoger niveau liggen dan de corresponderende gemiddelden in *tabel 13*. Dat

wijst op een gunstiger beeld van arbeidsongeschikten dan van werklozen. We komen nog hierop terug.

In beide gevallen toont de multivariate analyse aan dat de vier opleidingsniveaus inderdaad in beeldvorming verschillen. De univariate analyses wijzen uit dat het accent bij deze verschillen ligt op het beeld zonder integriteitsaspect. De verschillen in beeld van de integriteit zijn niet significant en zullen daarom niet verder geanalyseerd worden.

Alleen ten aanzien van *arbeidsongeschikten* blijken de steekproefgemiddelden monotoon toe te nemen naarmate het opleidingsniveau hoger is. Laten we eerst deze gegevens bekijken. Toetsen we de a priori gekozen contrasten voor het algemeen beeld zonder integriteitsaspect met een Scheffé-procedure, dan wordt de kritieke waarde dus ingesteld op een a priori keuze, zowel voor de afhankelijke variabele als voor de contrasten. Alleen het verschil tussen de niveaus L + LV en U + UV blijkt significant te zijn (en bij dezelfde kritieke waarde ook de verschillen tussen L + LV en alle hogere niveaus).

Bij de gegevens die betrekking hebben op *werklozen* valt geen ordinaal verloop in de steekproefgemiddelden te ontdekken, noch bij het beeld van de integriteit, noch bij het algemeen beeld zonder integriteitsaspect. Als we de data van laatstgenoemde variabele verder gaan analyseren, heeft het geen zin een Scheffé-procedure op de a priori-contrasten toe te passen. We zullen daarentegen nu alle categoriegemiddelden voor het algemeen beeld zonder integriteitsaspect paarsgewijs vergelijken en daarbij de kritieke waarde instellen op een a priori-keuze van de afhankelijke variabele en een post hoc-keuze van de contrasten. Bij een $\alpha = 0,05$ blijkt dan het beeld zonder integriteitsaspect op het hoogste opleidingsniveau significant gunstiger te zijn dan op de lagere drie niveaus; het beeld op de lagere niveaus verschilt niet significant.

Al met al blijkt onze verwachting niet geheel, maar wel in belangrijke mate, door de onderzoeksresultaten te worden ondersteund: de onderscheiden opleidingsniveaus hebben zowel ten aanzien van werklozen als ten aanzien van arbeidsongeschikten een verschillend beeld; dit geldt in het bijzonder als het beeld van de integriteit van beide categorieën niet-werkenden buiten beschouwing wordt gelaten. Een duidelijk *monotoon* verband tussen opleidingsniveau en beeld hebben we echter niet kunnen vinden. Ten aanzien van werklozen heeft het hoogste opleidingsniveau een positiever beeld dan de drie lagere opleidingsniveaus en ten aanzien van arbeidsongeschikten heeft het laagste opleidingsniveau een negatiever beeld dan de drie hogere niveaus.

Vervolgens zijn we geïnteresseerd in de vraag of het beeld ten aanzien

van niet-werkenden afhangt van de *omstandigheid, dat men een niet-werkende in de naaste omgeving kent*. Van de respondenten die *werklozen* vergeleken met *werkenden* zeiden er 86 een langdurig werkloze in hun familie- of kennissenkring te hebben en 410, dat dat niet het geval is. Voor beide categorieën zijn de gemiddelden op de variabelen 'beeld van de integriteit' en 'algemeen beeld zonder integriteitsaspect' berekend. Het verschil in gemiddelden is op significantie getoetst. Dezelfde procedure is uitgevoerd voor de respondenten die *arbeidsongeschikten* met *werkenden* hebben vergeleken, met dien verstande dat de steekproef is gesplitst in personen die zeiden een arbeidsongeschikte in familie- of kennissenkring te hebben en personen voor wie dat niet het geval is (respectievelijk 194 en 306 respondenten). De resultaten van beide uitsplitsingen vindt men in de *tabel 15* en *16*.

Tabel 15. Beeld van werklozen en betrokkenheid bij het verschijnsel werkloosheid

<i>in familie of kennissenkring</i>	<i>N</i>	<i>alg. beeld zonder integr.</i>		<i>beeld van integriteit</i>		<i>multivariate toetsing F(2;493)</i>
		<i>M</i>	<i>S</i>	<i>M</i>	<i>S</i>	
wel werklozen	86	-0,49	4,96	5,24	1,19	2,207
geen werklozen	410	-1,53	5,22	5,24	1,24	(p=0,111)
univariate F		2,875	(p=0,091)	0,000	(p=0,998)	

Tabel 16. Beeld van arbeidsongeschikten en betrokkenheid bij het verschijnsel arbeidsongeschiktheid

<i>in familie of kennissenkring</i>	<i>N</i>	<i>alg. beeld zonder integr.</i>		<i>beeld van integriteit</i>		<i>multivariate toetsing F(2;497)</i>
		<i>M</i>	<i>S</i>	<i>M</i>	<i>S</i>	
wel arbeidsongeschikten	194	0,30	5,50	5,52	1,22	0,618
geen arbeidsongeschikten	306	-0,08	5,64	5,40	1,14	(p=0,540)
univariate F		0,548	(p=0,460)	1,224	(p=0,269)	

Laten we ons eerst bepalen tot de resultaten die betrekking hebben op werklozen. De multivariate toetsing wijst geen significant verschil tussen de

twee categorieën uit. Kijken we naar de univariate resultaten, dan zien we dat er met betrekking tot het beeld van de integriteit in het geheel geen verschil bestaat. Op de variabele 'algemeen beeld zonder integriteitsaspect' hebben personen met langdurig werklozen in familie- of kennissenkring gemiddeld een hogere score dan de anderen. Zij hebben dus een gunstiger beeld en dat is overeenkomstig onze verwachting. Het verschil is significant bij univariate toetsing met een eenzijdige onbetrouwbaarheidsdrempel van 0,05.

Over de resultaten die betrekking hebben op arbeidsongeschikten kunnen we opmerken, dat ze geen steun geven aan onze verwachting dat betrokkenheid bij het verschijnsel arbeidsongeschiktheid samengaat met een positiever beeld. Daarbij moeten we wel bedenken, dat personen die een arbeidsongeschikte in familie- of kennissenkring hebben, gemiddeld een lagere opleiding hebben genoten dan personen voor wie dat niet geldt. Dat zou kunnen betekenen, dat na uitschakeling van de factor opleidingsniveau het beeld ten aanzien van arbeidsongeschikten bij personen die arbeidsongeschikten in familie- of kennissenkring hebben zoveel gunstiger is, dat het zich dan significant onderscheidt van het beeld bij degenen die geen arbeidsongeschikten in de nabije omgeving meemaken. We hebben daarom een multivariate variantie-analyse uitgevoerd op de residuen die overblijven, als per respondent en per beeldvariabele de score wordt vermindert met het gemiddelde dat geldt voor het opleidingsniveau waartoe de betrokkene behoort. Echter, ook dan zijn geen significante verschillen te constateren.

Hierna gaan we in op de vraag in hoeverre het beeld ten aanzien van niet-werkenden afhangt van iemands *politieke voorkeur*. Om dit te kunnen nagaan zijn zowel de respondenten die werklozen vergelijken met werkenden, als degenen die arbeidsongeschikten vergelijken met werkenden, weer ingedeeld in drie politieke voorkeursgroepen.

Ter toetsing van onze verwachting dat 'links' een gunstiger beeld heeft van niet-werkenden dan 'rechts', en dat de 'centrumpartijen' een middenpositie innemen, hebben we gebruik gemaakt van dezelfde analysetechnieken als in de vorige gevallen. De steekproefgegevens treft men aan in de tabellen 17 en 18.

Kijkend naar de resultaten moeten we constateren dat de verschillen in beeld ten aanzien van niet-werkenden tussen de drie politieke voorkeursgroepen verrassend klein zijn. Noch ten aanzien van werklozen, noch ten aanzien van arbeidsongeschikten, noch in multivariate, noch in univariate analyses vinden we enig significant resultaat.

Tabel 17. Politieke voorkeur en beeld ten aanzien van werklozen

politieke voorkeur	N	alg. beeld zonder integr.		beeld van integriteit		multivariate toetsing	
		M	S	M	S	Roy	Wilks
links	160	-1,36	5,13	5,22	1,22	$\theta(2;0;175,5)$	F(4;706)
midden	105	-1,48	4,91	5,24	1,33	=0,00046	=0,041
rechts	92	-1,47	5,36	5,25	1,19	(p=0,150)	(p=0,997)
univariate F		0,023	(p=0,978)	0,012	(p=0,988)		

Tabel 18. Politieke voorkeur en beeld ten aanzien van arbeidsongeschikten

politieke voorkeur	N	alg. beeld zonder integr.		beeld van integriteit		multivariate toetsing	
		M	S	M	S	Roy	Wilks
links	163	-0,06	5,83	5,50	1,28	$\theta(2;0;171,5)$	F(4;690)
midden	112	-0,12	5,02	5,49	1,09	=0,00345	=0,299
rechts	74	-0,47	5,75	5,45	1,01	(p=0,658)	(p=0,879)
univariate F		0,229	(p=0,795)	0,062	(p=0,940)		

We hebben tevens analyses uitgevoerd voor de indeling ARP + CHU + KVP, PPR, PvdA, VVD, welke wegens de samenhang tussen opleidingsniveau en attitude ten aanzien van niet-werkenden zinvoller lijkt. Dit leverde in twee gevallen, namelijk met en zonder uitschakeling van de invloed van de factor opleidingsniveau, resultaten die geen houvast bieden voor extra interpretaties (we presenteren daarom geen tabellen).

Onze verwachting dat verschil in politieke voorkeur samen zou hangen met verschil in attitude ten aanzien van niet-werkenden wordt dus door deze onderzoeksresultaten geenszins bevestigd.

Een van onze verwachtingen luidde dat over het geheel genomen het *beeld ten aanzien van arbeidsongeschikten gunstiger is dan het beeld ten aanzien van werklozen*. Het zal de lezer zijn opgevallen dat in alle tot nu toe gepresenteerde tabellen die op beeldvorming betrekking hebben de categoriegemiddelden voor het beeld ten aanzien van arbeidsongeschikten – overeenkomstig de verwachting – op een hoger niveau liggen dan de overeenkomstige categoriegemiddelden voor het beeld ten aanzien van werklozen.

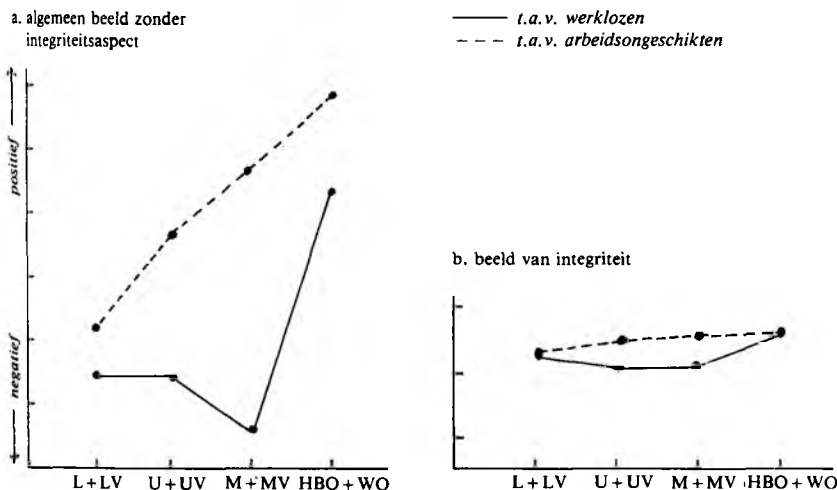
* Zie de voetnoot op p. 259.

Of we deze bevinding naar de populatie mogen generaliseren zullen we met statistische toetsingen moeten nagaan.

Het ligt voor de hand die gemiddelden die betrekking hebben op arbeidsongeschikten in een twee-steekproefentoets te contrasteren met de gemiddelden die op werklozen betrekking hebben. We hebben echter gekozen voor een tweeweg-variantie-analyse met als (fixed) factoren: 1. de factor met de twee niveaus 'werklozen zijn vergeleken met werkenden' en 'arbeidsongeschikten zijn vergeleken met werkenden'; 2. een indeling van de respondenten naar opleidingsniveau. Zo krijgen we antwoord op de vragen, of 1. de hoofdeffecten op eerstgenoemde factor verschillen van nul (anders gezegd: of het beeld ten aanzien van arbeidsongeschikten verschilt van het beeld ten aanzien van werklozen), en of 2. de interactie-effecten tussen deze factor en de factor 'opleidingsniveau' verschillen van nul (anders gezegd: of het verschil tussen het beeld ten aanzien van werklozen en het beeld ten aanzien van arbeidsongeschikten bij het ene opleidingsniveau even groot is als bij het andere opleidingsniveau). Bij de bespreking van de resultaten zullen we proberen de interpretaties in minder abstracte termen te formuleren.

De gegevens die voor deze variantie-analyse relevant zijn, zijn terug te vinden in de *tabellen 13 en 14*. We zetten deze gegevens nog eens grafisch

Figuur 1. Verschil in beeld t.a.v. werklozen en beeld t.a.v. arbeidsongeschikten, afhankelijk van opleidingsniveau

uit in *figuur 1*. De interpretatie van de toetsingsresultaten wordt daardoor vergemakkelijkt. De toetsingsresultaten (toetsingsgrootheden en overschrijdingskansen) zijn samengevat in *tabel 19*.

Tabel 19. Resultaten van variantie-analyse met 2 factoren (opleidingsniveau en beeld t.a.v. werklozen versus beeld t.a.v. arbeidsongeschikten)

	hoofdeffecten (beeld werkl. vs. beeld arb. ong.)			interactieëffecten		
<i>multivariaat</i>						
Roy	$\theta(1;0;490)$	= 0,01836	$p=0,000$	$\theta(2;0;490)$	= 0,00830	$p=0,13$
Wilks	$F(2;982)$	= 9,182	$p=0,000$	$F(6;1964)$	= 1,732	$p=0,11$
<i>univariaat:</i>						
alg. beeld zonder integr.	$F(1;983)$	= 18,338	$p=0,000$	$F(3;983)$	= 2,739	$p=0,04$
beeld van integriteit	$F(1;983)$	= 7,066	$p=0,008$	$F(3;983)$	= 1,345	$p=0,23$

Dat in de steekproeven het beeld ten aanzien van arbeidsongeschikte gunstiger is dan ten aanzien van werklozen, wordt geïllustreerd door de grafiek. Dat het verschil significant is komt duidelijk uit de toetsing van de desbetreffende hoofdeffecten naar voren, zowel bij multivariate toetsing als bij beide univariate toetsingen. We mogen dus concluderen dat het beeld ten aanzien van arbeidsongeschikten positiever is dan het beeld ten aanzien van werklozen; dat geldt voor het beeld zonder integriteitsaspect maar ook voor het beeld van de integriteit.

Bij de multivariate analyse blijken de verschillen voor interactie niet significant te zijn. Maar bekijken we het algemeen beeld zonder integriteitsaspect afzonderlijk, dan kunnen we constateren dat het verschil in beeld niet voor alle opleidingsniveaus gelijk is. Aan de grafiek lezen we af dat het verschil tussen het beeld ten aanzien van arbeidsongeschikten en het beeld ten aanzien van werklozen bij de middelste opleidingsniveaus groter is dan op het laagste en hoogste niveau. Het verschil in beeld van de integriteit loopt voor de onderscheiden opleidingsniveaus niet erg uiteen.

We zijn nu beter in staat verband te leggen tussen de conclusies met betrekking tot de beeldvorming ten aanzien van niet-werkenden en de afhankelijkheid van het opleidingsniveau die we eerder (zie p. 268) uit enkelvoudige variantie-analyses hebben getrokken. Over het geheel genomen is het beeld ten aanzien van arbeidsongeschikten dus gunstiger dan het beeld ten aanzien van werklozen. Als we dit mogen interpreteren als een grotere acceptatie van arbeidsongeschiktheid als legitimering voor niet-werken dan

werkloosheid, dan blijken de middelste twee opleidingsniveaus hiervoor het meest gevoelig. Met als consequentie dat het beeld zonder integriteitsaspect ten aanzien van *werklozen* voor het laagste en de middelste twee opleidingsniveaus geen significante verschillen vertoont, terwijl het beeld zonder integriteitsaspect ten aanzien van *arbeidsongeschikten* voor de middelste twee opleidingsniveaus zich niet significant onderscheidt van het beeld op het hoogste opleidingsniveau.

De zojuist besproken analyse is ook uitgevoerd met de factor 'politieke voorkeur' in de plaats van 'opleidingsniveau'. Uiteraard wordt dan weer een significant verschil gevonden tussen het beeld ten aanzien van arbeidsongeschikten en ten aanzien van werklozen. We vinden geen significante interactie-effecten, noch multivariaat, noch univariaat; gezien de resultaten van beide variantie-analyses op p. 273 zal dat geen verwondering wekken. Omdat deze analyse geen nieuwe informatie oplevert zullen we geen verdere details vermelden.

Conclusies en discussie

Uit de gegevens die dit onderzoek heeft opgeleverd concluderen we dat een ruime meerderheid (ca. 70%) van de Nederlandse bevolking van mening is dat er tamelijk tot zeer veel misbruik wordt gemaakt van de sociale verzekeringen, een resultaat dat overeenkomt met bevindingen in ander onderzoek betreffende misbruik der sociale verzekeringen.

In dit artikel is vervolgens aandacht besteed aan de vraag, of verschil in bekendheid met het verschijnsel niet-werken samengaat met een verschil in attitude. Opmerkelijk is onze bevinding dat het kennen van een werkloze, c.q. arbeidsongeschikte, binnen familie- of kennissenkring niet leidt tot de indruk dat er minder misbruik der sociale verzekeringen wordt gemaakt; wat betreft arbeidsongeschikten lijkt het eerder tot het tegenovergestelde te leiden. Een moeilijkheid bij de interpretatie is dat onduidelijk blijft hoe ruim 'familie- of kennissenkring' door de ondervraagden is opgevat, en daarmee samenhangend, in hoeverre nog van betrokkenheid bij het verschijnsel niet-werken kan worden gesproken. Toch lijken voortgezette analyses van het beschikbare materiaal tot de conclusie te leiden dat personen die zeggen een arbeidsongeschikte in familie- of kennissenkring te hebben de gevallen van misbruik niet zozeer in deze kring zoeken. Wellicht zijn zij eerder geneigd het gebruik van de sociale verzekeringen buiten de eigen omgeving te wantrouwen.

Laten we deze bevindingen eens confronteren met enkele andere uit-

komsten. Zo blijkt uit dit onderzoek dat personen die direct te maken hebben met arbeidsongeschikten geen negatiever *beeld* ten aanzien van niet werkenden hebben dan de personen die niet met het verschijnsel te maken hebben; respondenten die werklozen in hun familie- of kennissenkring hebben, hebben zelfs een iets positiever beeld. Dus al met al kunnen we zeggen dat het kennen van een werkloze in de nabije omgeving samengaat met een iets positievere attitude, dit in tegenstelling tot het kennen van een arbeidsongeschikte. Maar toch heeft de gemiddelde Nederlander van arbeidsongeschikten duidelijk een gunstiger beeld dan van werklozen; arbeidsongeschiktheid lijkt een meer 'gelegitimeerde' vorm van niet-werken te zijn dan werkloosheid, ongeacht de oorzaak.

Ook al vindt men misbruik van de sociale verzekeringswetten een veel voorkomend verschijnsel, onze samenleving tilt er zwaar aan. In het algemeen worden misdragingen ten aanzien van de sociale wetgeving in vergelijking met andere (in dit onderzoek betrokken) gedragingen in de categorie 'materiële benadeling van anderen' als het ernstigste beschouwd.

De conclusies die tot nu toe vermeld zijn, gelden voor de Nederlandse populatie als geheel. Toch denken niet alle lagen van de bevolking gelijk over misbruik van de sociale verzekeringswetten en over niet-werkenden. Een duidelijke differentiatie blijkt na uitsplitsing naar opleidingsniveau. In dit artikel hebben we gewerkt met de indeling: L + LV, U + UV, M + MV, HBO + WO (voor de betekenis der symbolen zie p. 252). De resultaten van deze uitsplitsing kunnen we als volgt samenvatten.

Onze verwachting dat men gemiddeld gunstiger opinies heeft ten aanzien van niet-werkenden, naarmate men een hoger opleidingsniveau heeft gotten, wordt in belangrijke mate door de resultaten bevestigd. Zo kunnen we concluderen dat personen met het hoogste opleidingsniveau van mening zijn dat er misbruik wordt gemaakt van de sociale verzekeringen en ook minder zwaar tillen aan het misbruik.

Met betrekking tot de beeldvorming ten aanzien van niet-werkenden moeten we meer genuanceerde uitspraken doen. De respectieve opleidingsniveaus verschillen niet in beeld van de integriteit, noch ten aanzien van werklozen, noch ten aanzien van arbeidsongeschikten. Alle opleidingsniveaus hebben ten aanzien van werklozen een ongunstiger beeld dan ten aanzien van arbeidsongeschikten. Als we dit mogen interpreteren als een grotere acceptatie van arbeidsongeschiktheid als legitimering voor niet-werken dan werkloosheid, dan zijn de middelste twee opleidingsniveaus hiervoor het meest gevoelig. Laten we het integriteitsaspect buiten beschouwing dan zien we, dat het beeld ten aanzien van werklozen op het laagste niveau en op de middelste twee niveaus in de steekproef niet significant ver-

schillend is, en ongunstiger is dan het beeld op het hoogste niveau. Maar ten aanzien van arbeidsongeschikten is het beeld bij de middelste twee opleidingsniveaus zoveel positiever dat het zich niet meer significant onderscheidt van het beeld op het hoogste niveau; het laagste opleidingsniveau heeft een ongunstiger beeld van arbeidsongeschikten dan de hogere niveaus.

Samenhang tussen opleidingsniveau en beeld ten aanzien van niet-werkenden is er dus wel. Als verklaring is al aangevoerd dat hoger opgeleiden meer ontvankelijk zijn voor media die samenhangen proberen zichtbaar te maken tussen ontwikkelingen in onze maatschappij enerzijds en anderzijds de maatschappelijke structuur die daarvan de oorzaak is; deze media bedienen zich van een meer ingewikkeld taalgebruik en appelleren meer aan een zeker abstractieniveau bij hun doelgroep. Op grond van analyses die in dit artikel zijn besproken menen we bij de gegeven argumentatie toch een vraagteken te moeten zetten. Ons inziens zou deze verklaring tot de bevinding moeten leiden dat mensen met een hogere opleiding minder gevallen van gebruik van de sociale voorzieningen binnen hun persoonlijke waarnemingskring als misbruik zouden bestempelen. Dit blijkt echter niet zo te zijn.

Als we verschillende bevindingen van dit onderzoek met betrekking tot de samenhang tussen opleidingsniveau en opinies ten aanzien van niet-werkenden met elkaar in verband brengen, dan mogen we wellicht tot de volgende uitspraken komen. Gemiddeld zeggen de hoger opgeleiden dat ze evenveel gevallen van misbruik persoonlijk kennen, maar zij blijken minder zwaar aan het misbruik te tillen; dat is dan wellicht de verklaring voor het feit, dat personen op het hoogste opleidingsniveau in mindere mate de mening zijn toegedaan dat er sprake is van misbruik in het algemeen en dat zij een positiever beeld hebben van niet-werkenden dan personen op de andere opleidingsniveaus.

In een eerdere publikatie (De Goede en Maassen, 1979, p. 69 e.v.) hebben we gedemonstreerd dat ook andere indicatoren van sociaal-economische achtergrond (zoals welstandsklasse en beroepsgroep) samenhangen met de beeldvorming ten aanzien van niet-werkenden; we zullen daar in dit bestek niet verder op ingaan.

Opvallend is dat differentiatie naar sociaal-economische achtergrond veel belangrijker verschillen in attitude ten aanzien van niet werken laat zien dan uitsplitsing naar politieke voorkeur. Indien we de respondenten volgens de door hen opgegeven politieke voorkeur indelen in links, midden en rechts (we denken daarbij voornamelijk aan de dimensie: mate, waarin men overheidsbemoeying op sociaal-economisch terrein voorstaat) vinden

we wel enig verschil in opinie over de omvang van het misbruik van de sociale verzekeringswetten. Maar onze verwachting dat personen met een voorkeur voor de linkse partijen zouden menen dat er minder misbruik wordt gemaakt dan personen met een voorkeur voor de rechtse partijen, blijkt alleen te gelden voor de aanhangers van de PPR (een partij die ten tijde van de dataverzameling een relatief grote aanhang had), en niet voor de PvdA kiezers. Deze profilering van de PPR kan worden herleid tot verschillen in opleidingsniveau. Soortgelijke conclusies kunnen worden getrokken voor de ernst waarmee het misbruik van de sociale voorzieningen worden beoordeeld. De PPR heeft inmiddels veel aanhang verloren. Maar deze bevindingen zijn wellicht in zoverre nog actueel dat recentelijk een situatie lijkt te ontstaan die – gerelateerd aan dit onderzoek – mogelijk analoog genoemd mag worden; D'66 heeft daarbij de plaats van de PPR ingenomen. We beschikken echter niet over data die deze veronderstelling zouden kunnen bevestigen.

Wat betreft de beeldvorming ten aanzien van niet-werken hebben we geen significante verschillen kunnen constateren. Al met al kunnen we dus maar weinig steun vinden voor onze verwachting dat mensen die een voorkeur hebben voor de linkse partijen een minder negatieve attitude hebben ten aanzien van het verschijnsel niet-werken dan mensen met een voorkeur voor de centrumpartijen respectievelijk rechtse partijen.

Het item 'misbruik der sociale verzekeringen' is een punt waarop de inzichten van politieke voormannen in belangrijke mate lijken uiteen te lopen, maar het blijkt dus nauwelijks van betekenis te zijn voor de scheiding van de politieke geesten van hun achterban.

Literatuur

- Beckers, Th., 'De mythe van de vrijetijdsmaatschappij' in: *Intermediair*, 13e jrg., 49, 9 december 1977.
- Bronner, A. E. en Hoog, R. de, *Politieke voorkeur, oordelen en beslissingen*, eigen uitgave, 1978.
- Fourastié, J., *40.000 uur. De mens in het perspectief van een verkorte arbeidstijd*, Bussum, Werkgroep 2000, 1969.
- Goede, M. P. M. de en G. H. Maassen, *De publieke opinie over niet-werken. Analyse van een onderzoek naar de beeldvorming over werklozen en arbeidsongeschikten*, Lisse, Swets en Zeitlinger, 1979.
- Harris, R. J., *A primer of multivariate statistics*, New York, Academic Press, 1975.
- Hays, W. G., *Statistics for the social sciences*, New York, Holt Rinehart and Winston, 1973.
- Keith, V. en M. Cooper, *Non-parametric design and analyses*, Ottawa, University of Ottawa Press, 1974.

- Kooyman, A., *De marges van een links televisie-beleid*, Muiderberg, Coutinho, 1977.
- Morrison, D. F., *Multivariate Statistical Methods*, New York, McGraw-Hill, 1967.
- Onderzoek inzake het beeld van de werkeloosheid, 's-Gravenhage, NV v/h Stichting voor Statistiek, rapport 05857, 1975.
- Sociaal en Cultureel Planbureau, *Sociaal en Cultureel rapport 1976, en dito 1978*, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, resp. 1976 en 1978.